

Asger Liebst

Småborgeren og skandalen

**- skandalepresse og småborgerlig socialkarakter
i 1830'ernes København**

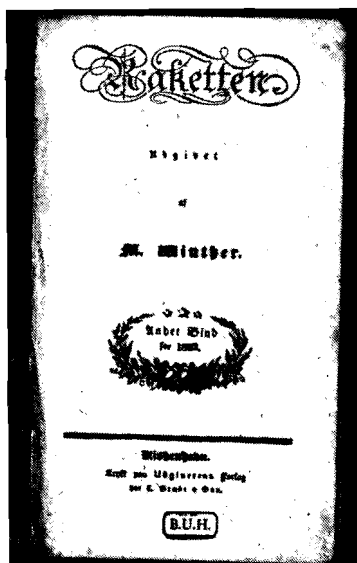
Indledning

I starten af 1800-tallet er København vokset til en storstad med over 100.000 indbyggere, hvilket er en betragtelig størrelse set i forhold til f.eks. Christiania (Oslo) med mindre end 10.000 indbyggere. Men samtidig er København en storstad med provinsielle træk. 98% af befolkningen lever tæt sammenpakket i kvarterer gennemskåret af smalle gyder og tvangsmæssigt begrænset af de militære forsvarsværker Voldene. Fattigdommen er stor, og sygdommene flourer.

Byens funktion som landets hovedstad afspejler sig i befolkningens sociale sammensætning, idet en tredjedel på den ene eller anden måde er i kongens tjeneste. Det er denne store overklasse, dette borgerskab, som tegner sig for byens - og landets - dominerende kulturelle aktiviteter. I forhold hertil står almuens forskellige lag uden de kanoniserede manifestationer, som kunne sikre dem en fremtrædende plads i eftertidens kulturhistorier.

Denne artikel vil imidlertid belyse, hvorledes en del af byalmuen - *småborgerskabet* bestående af især småhandlende og håndværkere - bliver del af en kulturel bølge omkring 1830'erne. Bølgens besynderligste udslag er måske opblomstringen af en række »Smuds- og Pøbelblade, som deels læses på Kipper og i Ølhuse, deels holdes i mange Kjeldere og Stuer«, som stænderdeputeret, kancellisekretær Tage Algreen-Ussing beskriver det i 1835.

I modsætning til det udgivelsesboom, der fulgte med trykkefrihedsperioden 1770-99, kan der ikke findes juridiske årsager til underholdningspressens markante vækst i årene op til enevældens afskaffelse. Årsagerne skal snarere søges i underholdningens særlige karakter: der er tale om en skandalepresse, som imødekommer socialterapeutiske behov i en truet befolkningsgruppe.

Skandalebladet *Raketten* er en avis i tidsskriftsformat trykt på det ringeste papir.

En raket mod overklassen

Smudspressens mest udbredte og mest berygtede skandaleblad er *Raketten*, som udkommer 1831-34 - og under ændret navn også de følgende par år. Af lignende blade kan nævnes malende titler som *Cometen*, *Skjærsilden* og det sejlivede *Politivennen* (1798-1811 og 1816-42).

Raketten udgives af den fallerede militærlæge Mathias Winther, som bl.a. benytter bladet til private udfald mod tidligere foresatte. Af samme grund involveres Winther i 6 injuriersager på få år - datidens rekord i pressepolitisk retsforfølgelse. Bladet udkommer i starten en gang om ugen og senere, da successen er slået fast, to gange ugentligt. Oplaget er ukendt, men ligger antagelig mellem 500 og 1000 eksemplarer, hvilket er stort efter datidens forhold. Læserskaren er til og med en hel del større end oplaget lader ane. For *Raketten* finder sine fleste abonnenter blandt de københavnske værtshusholdere, som stiller bladet til gæsternes fri afbenyttelse.

Bladet har format af et tidsskrift (10×17 cm i format), og på dets 16 sider finder man omkring 10-12 korte artikler. Der er med

andre ord tale om et blad, som henvender sig til et relativt læse-
vant publikum. Omfanget af læsestof er imidlertid det eneste,
som på forsidens imødekommer de læsesvage. Lay out'et er pri-
mitivt uden manchetter, mellemoverskrifter og lign. og næsten
uden illustrationer. Sproget er ofte cancellipræget, og der optræder
overraskende mange fremmedord – en sej kost for værtshusenes
gæster, og en modsigelse i forhold til bladets journalistiske linje.

I *Rakettens* første nummer introduceres navnet bl.a. med disse
ord: »...stige op med mit lille Blus, ikke for at svie Haarlokken af
Godtfolks Hoveder«. I et digt, »Selvbekjendelse« fra nr. 1/1834,
hedder det endvidere: »at jeg Folkets Ret paatalte«. Og da Mathias
Winther dør senere på året, får han følgende skudsmål af sin efter-
følger i redaktørstolen, landsdommer Baden: »forfulgt blev han i
Livet/Fordi han Skurkens Udaad tidt afsløred'« (nr. 18/1834).
Den journalistiske linje består af lige dele kommercielt betinget soli-
daritet med byalmuen og spottende aggression mod embedsmændene
og aristokratiet. Artiklerne er med få undtagelser bygget over
samme læst, skandalens. Det gælder om at hænge kendte personer
ud, ved navns nævnelse eller med let gennemskuede pseudonymer.
Øvrighedspersonerne anklages for en række »forbrydelser« mod
folket, forbrydelser, der grupperer sig inden for nogle få kategorier.

Rakettens retsforfulgte redaktør Mathias Winther tager
grusom hævn over sine tidligere foresatte ved militæret.

Døden og Doktoren

Døden og Doktoren er den drabelige overskrift på en artikel, som jeg har valgt at citere i sin helhed. Artiklen stammer fra Raketten nr. 3/1831.

»En vis Doktor, som jeg, for at give Barnet et Navn, vil kalde S-p, besad den største Force iblandt al Verdens Doktorer, at befordre Patienten i Evigheden. Fra Morgen aarle til Aften silde løb han omkring i Byens Kjeldere, thi længere op kom han aldrig, Gud veed hvorfor! og altid fulgte den ranglede Beenrad med Leen i Haanden den lange Mand.

Det traf sig nu saaledes, at Doktorens Svigerfader var Liigkistefabrikør. Naturligviis rekkommendeerte Doktoren sin Svigerfader, og sørgede som en ærlig Svigersøn for, det maa man lade ham, at Svigerfaderens Høvl aldrig hvilte. Hvor Doktoren gik ud af et Huus, bar man den andens Liigkiste ind, og saasom det gik saa rask fra Haanden, traf det ikke sjeldent, at Snedkeren kom i levende Live ind til Folk, for at rekommandere sig til at forfærdige Liigkisten til den Syge, fordi han vidste, at den lange S-p var Husets Doktor.

Men omsider gik Krukken saalænge tilvands, at den kom hankeløs hjem. Døden greb S-p i Nakken og bar ham ind i sin sorte Hule, og Svigerfaderen forfærdigede under Taa- rer og Sukke en Liigkiste til sin Svigersøn. Men i de Huse, hvor man forhen saae Doktoren og Døden, saae man nu ikke andet end glade Ansigter, thi Livet vendte atter tilbage i de forstummede Kredse.«

Emnet er typisk, idet »medicinske sager« er overrepræsenteret som følge af udgiverens tidligere beskæftigelse. Samtidig er de livsfarlige boligforhold i de tusindvis af beboede kældre dog et så påtrængende problem, at det hæver artiklen over Mathias Winters private hævntogter mod tidligere kolleger.

Forbrydelsen og forbryderne er repræsenterative for *Rakettens* folkelige domstol. En akademiker og kapitalist har slået sig sammen om en umoralsk forretning, båret oppe af embedsmisbrug og nepotisme. Ofrene er de svagest tænkelige: underklassens syge. Ofrene er i den grad magtesløse, at kun skæbnen kan komme dem til hjælp - her i form af nemisis.

Artiklen bærer karakteristiske præg af anekdoten. Den er holdt i datid og er opbygget omkring nogle klicheagtige vendinger: »for at give Barnet Navn«, »Det traf sig nu saaledes«, »Men omsider

gik Krukken...« og metaforer: »Beenrad«, »sorte Hule«. Denne stil er usædvanlig set med den klassiske nyhedsjournalistiks øjne. Forfatteren viger ikke tilbage for at pynte stærkt på reportagen med fiktive og dramatiserende træk. Historien lukkes om sig selv – hvilket blot bestyrkes af den happy end, som gør den pengegriske læge til et ekstremt skud på stammen og i øvrigt lader slum være slum.

Den korrupte stat

Over firs procent af *Rakettens* »forbrydere« er embedsmænd og større mestre (fabrikanter), mens kun 16% er småhandlende, svende og lignende. Forbrydernes klassemæssige fordeling er omvendt proportional med den sociologiske fordeling, man normalt finder i virkelighedens fængsler. Foruden anklagerens socialpsykologiske funktion for læserne – jf. senere – har bladets vægtning sin baggrund i de faktiske magtforhold i hovedstaden og i misgerningernes karakter.

Klassestrukturen i København omkring 1840 ser i let forsimplet udgave således ud (procenttal):

Offentligt ansatte	22
Håndværkere	36
Detailhandlere	13
Tyende, fattiglemmer mm.	22
Andre	7

Fem sjettedele af *Rakettens* forbrydere svarer altså til $\frac{1}{3}$ af Københavns befolkning, nemlig de *offentligt ansatte* samt enkelte fra kategorierne håndværkere og andre. *Raketten* fremstiller bureaukratiet som en sygdom: »en aandelig Pest, der som en Influenza har udbredt sig over hele Staten, og især angriber Embedsmændene, saavel de smaa som de store« (nr. 2/1831). Enevældens bureaukrati opfattes under ét, hvilket hænger sammen med den politisk-økonomiske situation i København.

Magthavere og bureaukrati er under et stærkt pres i 1830'erne. Mens kornsalgssperioden har åbnet for en højkonjunktur i provinsen og Hertugdømmerne, er København endnu plaget af de økonomiske efterdønninger af bombardementet 1807, den engelske blokade af fragtfarten indtil 1814 og statsbankerotten 1813. Man taler om Københavns Fattige År fra krigen og frem til slutningen af 1830'erne. Et udtryk for krisen er de mange fallitter. I perio-

den 1816-20 krækker 248 detailhandlere, grosserere og håndværkere, og fallitterne fortsætter i 20'erne og især 30'erne. Statsmagtens reformpolitik går med få og vigtige undtagelser som folkeskoleloven i stå. Indvandringen fra landet er stagneret, og den historisk nye produktionsform manufakturen er udskudt; næringsfrihed indføres først en snes år senere.

Samtidig er konservativt-liberale proteststrømninger ved at splitte bureaukratiet indefra. Enevældens svar herpå er ideologisk legitimation og systematisk undertrykkelse af oppositionelle kræfter. Censur, politiske retssager og mere eller mindre hemmelig støtte til den kongeloyale presse er dagens orden, mens enevælden synger på sit sidste vers. Dette afspejler sig i en række artikler i *Raketten*, hvor censuren fordømmes, f.eks.: »Naar Kontorchefen, Embedsmanden virker og taler mod enhver Yttring af Offentlighed saa bliver Resultatet at der lægges en Munkehætte over Pressen og at de faae Forfattere, der besidde Selvstændighed nok til at sætte dem ud over ethvert smaaligt Hensyn, og tale offentligt om det som angaaer det Offentlige, faa efterhaanden en Mundkurv paa...« (nr. 21/1832).

Mens *Raketten* aldrig retter direkte kritik mod f.eks. kongens person, anklages enevælden alligevel gennem en række protester mod de indirekte følger af den diktatoriske statsform: udbredt korruption og myndighedernes korporlige brutalitet over for den jævne befolkning. Og barbariske retstilstande er der faktisk tale om. Loven om skærpet dødsdom, som indebærer f.eks. radbrækning og afhugning af hænder inden halshugningen, afskaffes først i 1833. I resten af tiåret idømmes omkring 1000 personer korporlige straffe lige fra 123 dødsdomme til talrige pryglinger. Det er i lyset heraf ikke mærkeligt, at *Raketten* både fordømmer ledende embedsmænd og disses »bødler« på gadeniveau.

I en slags programartikel i nr. 5/1831 opremser *Raketten* sine svorne fjender og deres forbrydelser: »Naar Dommeren ikke seer det klare i en klar Sag, naar han af Uvidenhed eller Skødesløshed lader den retfærdige Sag gaae under, saa har han Sovesyge... Naar Obersten mishandler Soldaten... Naar Politimesteren løber foran Fyrstens Vogn, og slaar tilhøjre og tilvenstre med sin tykke Bambusstok mellem de fredelige Indvaanere... Naar Prokuratoren kaster den ene fattige Familie fra Huus og Hjem efter den anden... Naar Præsten staaer og buldrer i Prædikestolen...« – ja, så er disse personer »aandeligt syge«. Sygdommen beskrives på lægens manér: sovesyge eller den berygtede pest, koleraen, som 3% af københavnere skal dø af i 1853.

Rakettens hyppigste anklage er embedsmisbrug og uduelighed. Der er sjældent tale om misgerninger, som er direkte ulovlige; *Raketten* dømmer primært for aktiviteter, som ligger mellem områderne for kriminalitet og lovlydig adfærd. Af samme grund forbliver anklagerne oftest ved antydninger, hvor det overlades til læseren at lægge to og to sammen. Antydningens kunst udvikles også for at undgå injuriersager, og i værste fald den løbende forhåndscensur, som heller ikke *Raketten* slipper for i det lange løb. Således udkommer bladet i de sidste år med følgende tekst under hovedet: »Maa trykkes. I Kjøbenhavns Politiret d. (dato). Thomson.«

Anklagerne kan f.eks. have karakter af retoriske spørgsmål til embedsmændene: »Kan man kalde den en Statens tro Mand, om hvem det er vitterligt, at størstedelen af hans Indtægter ere skete per nefas (uretmæssigt, AL)?« (nr. 20/1832). Ved hjælp af artiklens uddybende spørgsmål vil den opmærksomme læser hurtigt kunne sætte navn og stilling på den anklagede – større er København trods alt ikke.

Mens anklagerne for embedsmisbrug, brutalitet, emsighed i tje-nesten osv. har sin baggrund i den jævne skatteydets utilfredshed med det manglende udbytte af den statslige service, usikkerhed over for vilkårlig forvaltning og frygt for fysisk mishandling, så kombineres disse konkrete anklager typisk med mere moralske. Bortset fra manglende kvalifikation, beskæftiger *Raketten* sig således med *standsoverskridelsen*.

Standsoverskridelse kendetegner alle, der udgiver sig for mere, end de er: smykker sig med falske ordener, snobber, bruger unødvendige fremmedord, optræder arrogant og bedrevidende eller lever over evne. F.eks. hedder det om en ledende læge, at hans hjerte sidder i maven, hvor der så næppe er plads til »alle de Vine, de lækre Østers og fede flamske Sild, som ikke saa sjældent passere ned i denne« (nr. 2/1831). Det gælder om at kende sin plads i standshierarkiet. Karakteristisk er, at der fokuseres på de ydre tegn: »Unge haabefulde Mennesker paa 12, 16 til 18 Aar ere de Klienter, der age frem og tilbage (i drosjer, AL), med en Cigar i Munden og Hænderne i Skødet« (nr. 4/1831). Overklassevaner og lediggang går hånd i hånd. I forsøget på at dæmme op for standsoverskridelsen kombinerer *Raketten* sin antiautoritære holdning med puritanisme – i mangel af positivt formulerede alternativer.

Artiklerne om magtmisbrug og standsoverskridelse peger på *Rakettens* forankring i småborgerskabet. Om placeringen af konfirmanderne i kirken hedder det bl.a.: »en fattig Haandværks

mands aandfulde Barn kommer allernederst, medens et ved Forældrenes borgerlige Anseelse hæved stupid Barn sees allerøverst« (nr. 9/1831). De øvrige skandale-typer i *Raketten* belyser, hvorledes standsbevidstheden blandt disse håndværkere søges opretholdt.

Profit eller kvalifikation

Mens embedsmændene tegner sig for 67% af *Rakettens* anklagede, udgør fabrikanter, store mestre osv. den næststørste gruppe på 17%. Disse sociale lag anklages primært for *hensynsløst og egoistisk profitmageri*. »Denne Mand har faaet det rette Greb paa den store Løndom at leve af Profitten«, hedder det om en værts-husholder, som siges at snyde med byttepengene. I samme nummer, 6/1831, sammenkædes forbrydelserne embedsmisbrug, standsoverskridelse og profitjag: »Det er Profitten man skal leve af; ved den kan man fra en fattig og eenfoldig Trompeterdreng blive en riig Mand« – den rige mand er i virkeligheden amtstuefuldmægtig. *Raketten* beskæftiger sig med tre hovedformer for økonomisk svindel: den korrupte embedsmands sammenblanding af privat og offentlig økonomi, den foragtelige »sygelighed« blandt *Rakettens* egne: kræmmerens småsnyderier, og endelig den langsigtede trussel: økonomisk koncentration. Alt, der smager af konkurrencebettinget udvidelse på andres bekostning, får i bitre bibemærkninger *Rakettens* hån med på vejen.

I forbindelse med profitjaget optræder fænomenet *ukvalificeret arbejde*. I nr. 11/1831 findes en artikel om »Boghandleren som hverken kunne skrive eller læse«. Om dårlige konfektionsvarer hedder det i nr. 9/1831, at de »næppe var syet af en Mester i Kunsten«. Om ringe kobberkar: »Dette Arbeide er ej allene slet fortinnet med slet Tin, men der er ogsaa vel imellem Bly i alle de Steder paa et Kar, hvor det lader sig gjøre, f.E. i de omrullede Kanter og Greb, og deri ligger Aarsagen, at saadanne Fuskere der arbeide for Marskandiserne, kan sælge deres Varer under den Priis uforfærdiget Kobber staaer i«. Fuskere er nøgleordet, den fælles betegnelse for alle, der uden for laugssystemet udfører håndværksmæssigt arbejde. Dem, der er blevet for store, fabrikanterne, og dem, der aldrig er blevet til noget, de ufaglærte fuskere, truer fra hver deres kant den store midtergruppe: de småhandlende, de mindre mestre og svendene. Profit eller kvalifikation – det er i

Rakettens univers to størrelser, som udelukker hinanden. Bladet er pinligt opmærksom på, at småborgerskabet trues af dequalificering som følge af lønarbejdets ekspansion. Når *Raketten* skriver om »betalte Dreng«, som erstatter svendene, konkluderes, at dette omsiggribende fænomen vil »ødelægge Haandværkerstanden, hvad andre Tidsomstændigheder ikke allerede have ødelagt« (nr. 29/1832), og *Raketten* bringer i to artikler den fulde ordlyd af en indstilling fra laugene i Odense til magistraten, hvor købstadens håndværkere klager over pres fra landhåndværkere, fuskere og stigende skatter (nr. 37-38/1832). Selv om *Raketten* har enkelte abonnenter i provinsen, står det klart, at sådanne artikler har fuld aktualitet også for småborgerskabet i København.

Eksotiske sydebukke

Raketten solidariserer sig med småborgerskabet, men har samtidig det problem, at også denne klasse rummer brådne kar. Men f.eks. kræmmernes småsnyderier osv. er ofte »forklaret« med syndernes udanske kultur. Specielt jødiske handlende, f.eks. spækhøkere, anklages for ikke at overholde helligdagsslukningen, og de spottes for at sælge svinekød mod deres egen religions forbud. Forbrydelserne er ikke værre, end at det er den rene sydebuk-funktion, som de »mosaiske kræmmere« påtvinges. Nogen må have skylden for krisen, og lidt nationalisme kan måske styrke selvfølelsen i småborgerskabet. I øvrigt er jødeforfølgelserne ikke et nyt fænomen. Kendt er den københavnske, såkaldte »Jødefejde« i 1819, hvor mange jødiske butikker blev raseret, idet ophidsede borgere mente, at jøderne stod bag det økonomiske tilbageslag.

Generelt vender *Raketten* sig mod alt eksotisk. Offentligt nybyggeri erklæres f.eks. for grimt, fordi det er i »italiensk« stil, og brug af latinske fremmedord er snobbet – også selv om *Raketten* selv har en rem af huden. Men værst af alle fremmedkulturer er den tyske. En lang række artikler anklager embedsmændene for at tale tysk, smykke sig med tyske titler osv. En boligspekulant, der udnytter tvangsauktioner, har endda fået en konstrueret, plattansk replik hæftet på sig: »Vil De den geben mig en halvhundred Thaler, så schal ich tie, sonst driver ich Dem Husen op!« (nr. 9/1831). Det gebrokne dansk er i sig selv bevis for uærlighed i et blad, hvor det eksotiske opfattes som en trussel mod den folkelige danskhed. *Raketten* forklarer endda, at manden er »en Preusser«. Når netop det tyske er udtryk for den mest foragtelige eksotisme,

hænger det sammen med tysk som datidens overklassesprog og Hertugdømmernes konkurrencebetonede forhold til København.

Dobbeltmoralens seksualitet

Ligesom eksotismen er en trussel mod det kendte og nære, så udgør den berygtede seksualitet et brud på normaliteten. Promiskuitet og liderlighed forbinder især med kvinder, som er mere »urene« end mænd. Det er underklassens kvinder, der udlægges som løsagtige, hvilket er truende, fordi de arbejdende kvinder dermed forsømmer deres job, bliver ukvalificerede: »en koket Opvartningspige, der passer sin Stadskappe og de unge Herrer, med hvem hun staaer i forskelligt Forhold«, hedder det om en ansat i et spisehus (nr. 4/1831). I en anden artikel fra samme nummer beskrives, hvorledes råvarer ødelægges ved skødesløshed, en følge af at »den føjelige Kockepige leger lidt med Lars, eller vel endogsaa med Manden (herskabet, AL)«.

Fra promiskuitet er der ikke langt til prostitution: »Det kan synes underligt, at der tilbydes menneskeligt Kjød fra de Boder, der forsyne Hovedstaden med forresten meget lækkert Dyrekjød af forskellig Slags«, starter en artikel om trækkeri ved Nicolai Taarn efter slagternes lukketid. »Det er ikke behageligt at nyde Kjødvarer, der ere henlagte paa de maaske ikke engang afvaskede Bløkke og Bænker, der nogle Timer forud ere afbenyttede til et heelt forskjelligt Brug« (nr. 10/1831). Selv om beskrivelsen er lidt overdreven – samlejet har næppe fundet sted på gaden – er meningen klar: prostitution forbindes med størst mulig ækelhed. Imidlertid er prostitutionens afvisning ikke betinget af solidaritet med de kvinder, der er presset ud i dette erhverv. Holdningen er snarere, at prostitution er uæstetisk og umoralsk. Ud fra denne indfaldsvinkel er det ikke overraskende, at *Raketten* andetsteds afslører sin dobbeltmoral.

I nummer 44/1832 advares mod et hullet fortov et vist sted i byen: »Flere ved Fald have faaet slemme Smører, som de ei i længere Tid have kunnet forvinde. Det ville vist ikke være af Veien, om Hullerne der bleve nøie efterseete og Feilene rettede«. For nutidens læser er denne artikel uforståelig, indtil en kvinde svarer på artiklen i nr. 48. Det meddeles, at hullerne nu er eftersat, således at »man nu til enhver Tid paa Dagen, selv i Mulm og Mørke, uden nogensomhelst Ulempe eller Fare kan passere samme«. Mathias Winther takker for svaret og undslår høfligt invitationen til vederlagsfrit at besøge stedet. Prostitution er altså acceptabel, så længe

den ikke giver kunderne kønssygdomme, og så længe den drives diskret i et bordel. I øvrigt kan redaktøren ikke nære sig for at benytte lejligheden til at hævde sig lidt over for konkurrenten, *Politivennen*: »Det undrer mig virkelig, at disse Fejl ere undgaaede *Politivennens* Opmærksomhed, der ellers saa flittig randsager alle løse Rendestensbrætter og Huller her i Byen«. Æv bæv, *Raketten* tør, hvor andre tier! *Rakettens* holdning til prostitution peger på bladet som et talerør af og for mænd, og den peger på en typisk social afgrænsning nedadtil som middel til læsernes egen identitetsskabelse.

Baggrunden for *Rakettens* dobbelttydige forargelse er en udbredt dobbeltmoral i 1830'ernes København. Ekstraægteskabelige forbindelser flourer i alle samfundsklasser, skilsmissetallet er stigende, hvert 4. barn fødes uden for ægteskab, og prostitutionen er ligeledes ekspanderende – i takt med krisen.

Ofre og klagere

Et flertal af artiklerne i *Raketten* er let bearbejdede indlæg, som er tilsendt fra læserne. Hvor navn og stilling er nævnt, viser det sig, at næsten alle indlæg stammer fra mænd fra småborgerskabet: skorstensfejer, kunstmaler, murersvend, fanesmed, smedemester, soldat, blikkenslager, hønsekræmmer er erhvervsangivelser fra et par numre i 1832.

I forhold til denne sociale vægtning kan det forekomme overraskende, at de sager, som berøres, ofte har det egentlige lumpenproletariat i offerrollen. Skoleinspektøren, der har slået et barn af »en fattig Arbeidsmand... hvilken Mishandling foraarsagede at Barnet fra det Øieblik af spytted Blod« (nr. 31/1832) – er en typisk konstellation, hvor pointen er, at det ikke er faderen, der klagere, men en udenforstående, ophidset småborger. Småborgerskabet tager i *Raketten* gerne ordet til forsvar for de klassisk svage: enlige mødre, forældreløse børn og tvangsdisciplinerede såsom fattiglemmer, fængslede, menige soldater. Ligesom *Raketten* udpeger syndebukke, der befinder sig uden for småborgerskabet eller har udelukket sig fra klassefællesskabet gennem snobberi, eksotisme og berygtet seksualitet, så udpeger bladets læsere også en række ofre, der befinder sig uden for eller på allernederste trin i småborgerskabet.

Årsagen til dette forhold er dobbelt. For det første er læse- og skriveevnen ikke lige udbredt i alle socialklasser. Det er således især småborgerskabets børn, der nyder godt af folkeskoleunder-

visningens gradvise gennemslag efter lovens vedtagelse i 1814. Embedsmandsstandens børn lærer allerede før denne lov at læse f.eks. på militære eller private skoler. Proletariatets børn opsamles først for alvor årtier senere. Det er karakteristisk, at landsmåborgerskabet lærer sig at læse før bysmåborgerskabet. Dette hænger sammen med, at f.eks. landboreformerne i 1700-tallet har skabt forøget behov for alfabetisme, mens det københavnske småborgerskab først i 1830'erne bliver del af en religiøs protestbevægelse, som skærper kravene også til de ældres læsevne. Den læsevne, som udvikles til at læse de 70.000 Bibler, Bibelselskabet uddeler eller sælger fra 1814-54, kan også bruges til læsning af smudsblade som *Raketten* – og det skal senere diskuteres, hvorledes Bibel- og Raketlæsning udmærket kan gå hånd i hånd.

For det andet har det for småborgerskabet en socialpsykologisk effekt at projicere ulykkerne ud på nogle andre, nogle, som allerede er mærket og rubriceret som sociale tabere. For hermed kan småborgerskabet endnu opretholde illusionen om at tilhøre en selvstændig klasse i harmonisk balance. De forskudte ofre er et af de midler, der tages i brug, når de faktiske trusler, som også er rettet mod bysmåborgerskabet, skal glemmes eller mildnes.

En truet socialkarakter

Truslen mod småborgerskabets produktive kerne, svendene og de små mestre, har sin rod i laugssystemets eskalerende forfald. De gamle privilegieordninger undergraves af økonomisk koncentration, som indebærer, at svendenes antal efterhånden overstiger mestrenes; hver mester beskæftiger et stadigt større antal svende. Svendene skifter fra at være »uddannelsessøgende« med udsigt til eget værksted til en reel status som permanente lønarbejdere – uden at der medfølger formelle rettigheder som f.eks. faglig organisering. Det bliver stadigt sværere at blive mester – og mange mestre reduceres til underleverandører. Svendevandringerne til udlandet, som tidligere bl.a. havde en indkomstregulerende funktion, er aftagende. Enevælden har i sit overlevelseshorsøg endda vedtaget love, der forbyder svendene at rejse til lande, hvor den faglige-politiske organisering blandt svende er fremskreden.

Resultatet er bl.a., at omkring $\frac{1}{3}$ af svendene gifter sig og får forsørgerforpligtelser uden at blive mestre. Samtidig er den gamle storfamilieform, hvor svenden boede hos mester, under opløsning. Svenden og hans familie må slå sig igennem på egen hånd, udsat for umenneskelig tvangskollektivitet i hovedstadens lejeka-

serner. Det er ikke usædvanligt, at 10-20 mennesker bor i det samme lysfattige og lavloftede kælderrum. Så sent som i 1850'erne bor over $\frac{1}{3}$ af københavnernes under sådanne forhold.

Truslen mod bysmåborgerskabet har ikke blot betydning for de materielle levevilkår, men tillige for socialisation, værdinormer, seksualitet mv. – med andre ord for hele den småborgerlige socialkarakter.

Seksualnormer som renlighed og blufærdighed, og socialnormer som orden, beskedenhed, omhu, pragmatisk retskaffenhed, er småborgerlige værdier, som gennemsyner *Rakettens* univers ved deres overvejende indirekte tilstedeværelse – som skandalens underforståede negation. Der er et sammenfald mellem de tabuerede værdier og driftsnormer, som den småborgerlige socialkarakter projicerer bort og placerer på syndebugke, og så *Rakettens* beskrivelser af ækelhed, sygelighed, seksuel løstagtighed, kaos, dekadence, sjusk, småsvindel, korruption...

For småborgerskabet er de nye socialkarakterer, som er under udvikling i perioden, en trussel. Det gælder den socialkarakter, som knytter sig til den ny overklasse, borgerskabet bestående af ikke-adelige embedsmænd, fabrikanter, storkøbmænd osv. Den borgerlige socialkarakters kombination af dannelse, rationalitet og økonomisk akkumulationslogik står i skarp modsætning til småborgerskabets mere simple livsfilosofi, bl.a. præget, som den er, af fatalisme, hvilket skal uddybes i det sidste afsnit.

Den anden trussel kommer fra industriarbejderklassen, de ufaglærte, som i København vokser fra ca. 1000 i 1820'erne til 4000 i 1840'erne – mod 10.000 håndværkere. Den proletariske socialkarakters kombination af løsere seksual- og socialnormer, kvantitative lønkrav fremfor kvalitativ håndværkerstolthed repræsenterer deklasseringens mulige og skræmmende endestation. Småborgeren frygter proletariseringen, som vil sprænge de hidtil gældende strukturer i hverdag og omverden.

De eksisterende tids-, rum- og kropsløgikker er under forandring. Internationaliseringen og opbrydningen af lokalsamfundet opleves negativt som eksotisering, bl.a. fordi svendevandringer er aftaget. Men også fordi de udlandske strømninger bringer voldsomme budskaber om borgerlig eller socialistisk revolution, som ikke har afset plads til en stor del af småborgerskabet. Udlandet forbindes med store kapitaler, fabrikker og lønarbejde, en ny produktionsmåde, der vil gøre dybe indhug i den småborgerlige i løbet af få årtier. Heraf følger fastholdelsen af det kvalificerede håndværk og den simple økonomi, der blot skal sikre familien

brødet. Indirekte følger heraf også anvisningen af den berygtede seksualitet, der er forbundet med storbyens slumkvarterer, tvangskollektivitet og alkoholmisbrug.

Protestformer i småborgerskabet

En egentlig *politisk-faglig* protest i organiseret form udvikles først omkring enevældens afskaffelse. I 1848 opstår således håndværkernes såkaldte Hippodrombevægelse.

Forinden er der kun tale om mere indirekte politiske protestformer. Det drejer sig foruden smudspressens om den *religiøse vækkelsesbevægelse*, som efter at være nået fra provinsen til København får en opblomstring i 1830'erne. Bevægelsen, som bl.a. ud fra et grundtvigiansk syn kæmper for kirkefrihed, har et indirekte politisk indhold i dens opposition til de herskende gejstlige myndigheder. Som lægmandsbevægelse har den en klar anti-autoritært linje. Lægmandspræget afspejles i bevægelsens sociale rekruttering. Blandt Grundtvigs altergæster i slutningen af 20'erne er der 29% handlende og håndværkere. Blandt underskriverne på en protesthenvendelse til myndighederne om gejstlighedens administration af kaldes findes i 30'erne 65% handlende og håndværkere samt 19% svende og karle. Selv om en del intellektuelle, herunder præster, optræder som ledere, er bevægelsens brede rekruttering »folkelig«, og dens anti-autoritære tone minder om tonen i den anden af småborgerskabets »protestbevægelser« i 30'erne, nemlig *smudspressen*. En konkret forbindelse mellem smudspressen og »de vakte« ligger i øvrigt i, at *Raketten* eksplicit forholder sig til den religiøse vækkelse. En af lederne, magister Lindberg, lægges for had som »Mester Lindorm, denne uhumske Pøbelfører« i *Raketten* 1831. Siden skifter Mathias Winther dog side, da dette åbenbart viser sig at være opportunt. I 1832 hedder det om samme grundtvigianske forkæmper: »Lidt spids og hvas Din Pen imellem er/Men dygtig dog i Tanke og i Stræben«.

Mens de gudelige forsamlinger har deres naturlige offentlighedsforum i kirken, er smudspressens offentlighed tæt knyttet til storstadens tvangskollektivitet, som bl.a. kommer til udtryk i et livligt og til tider råt værtshusliv. *Raketten* er langt frem til gratis afbenyttelse på det lokale værtshus, hvor småborgeren kommer for at dulme sorgerne f.eks. over, at landhåndværkerens ublu konkurrence har gjort byhåndværkeren »deltidsarbejdsløs«. Det er i ølstuens mandeverden, at de indbyrdes isolerede håndværkere eller småhandlende har mulighed for at udveksle erfaringer og tilkendegivelser af utilfredshed.

Rakettens temaer, journalistiske form og konsumtion etablerer således en andenrangs-offentlighed, ved siden af eller under den fremvoksende borgerlige offentlighed, hvis centrum ligeledes ligger i København. Et udslag af den borgerlige offentlighed er de filantropiske opdragers protest mod smudspressens demoraliserende virkning. I 1835 oprettes det kongevenlige »Selskabet for Tryk-frihedens rette Brug« – dog efter at *Rakettens* og dens efterlig-nere har mistet sin betydning i årene efter Mathias Winthers død. Eneste fællestræk mellem smudspressen og den borgerlige modbe-vægelse er i øvrigt skrifternes stærkt dramatiserede argumen-tationsform. Men mens borgerskabets samtalekultur udfoldes i overvejende ædruelige omgivelser, så er ølhusets offentlighed knyttet til storstadens folkelige alkohol(mis)brug, som småborger-skabet efterhånden er blevet præget af.

Ølhusets offentlighed

At *Rakettens* forbrugskontekst typisk er ølhusets mundtlige sub-kultur, fremgår af bladets journalistiske form. Et gennemgåen-de træk i artiklerne er dramatiseringen, som forbinder journali-stikken med den mundtlige fortælling. Artiklernes agerende kan

f.eks. forsynes med direkte replikker. Andre dramatiserende virkemidler er konstruerede handlingsforløb eller udpenslede ækelhedsbeskrivelser. F.eks. hedder det om en mishandlet hest ved militæret: »Inds.(-enderen, AL) saae Dyret ligge paa samme Sted endnu den tredie Dag, det var ilive endnu, Tungen hang det ud af Halsen af Tørst og Fluor og Maddiker og andre Insekter sadde i hundredviis på dets aabne Saar, saa det i Ordets egentlige Forstand blev levende opædt« (nr. 6/1831). I samme nummer af bladet beskrives, hvorledes ligkister fra Holmens kirke sælges til »genbrug«: »det kan hænde sig at der spilles Polskpas, medens Indsenderen skriver disse Linier, paa en Søhelts Liigkiste«. Den groteske patos og den udpenslede overdrivelse i sådanne skildringer imødekommer værtshussnakkens anskueliggjorte virkelighedsforståelse. Dramatiseringen forbinder sig i øvrigt ofte med fiktioniserede fremstillingsformer som anekdoter, metaforer, allegorier og lignelser. Artiklerne bliver til rebusser, der på én gang beskytter *Raketten* mod censuren og hæver skandalerne op fra deres påtrængende konkrethed. Der lægges distance til stoffet, hvilket også fremgår af, at verberne er i datid. Distancen er her en forudsætning for artiklernes underholdningsværdi. Samtidig sikrer dramatiseringen et lineært forløb og en personifikation, som imødekommer de læseuvantes daglige oplevelsesformer.

Artiklerne er ofte stærkt ironiske. Dobbelttydigheder, overdrevne opremsninger af rangsbetegnelser, spidsfindige antydninger, diskursblandinger, f.eks. i form af pseudoannoncer osv., er stilistiske former, som adskiller bladet fra den officielle rationalitet: borgerskabets. Den folkelige humor og den »øllede« tale står i modsætning til borgerskabets ædruelige ræsonneren over kopperne i kaffehuset og klubben. *Raketten* opfordrer ikke til konversationens dæmpede og overvejede tale, men snarere til mumlen og hånlatter. Den ironiske diskurs etablerer her en indforståethed mellem afsender og modtager, en midlertidig afgrænsning i forhold til 3.-parten. *Raketten* indgår som del af drikkeriets fællesskab, det rituelle venskab omkring rundegivning og tildrikning.

Ølhusets offentlighed er løsrevet fra småborgerskabets arbejdsituation. Tidligere florerede drikkegilder og indvielsesceremonier i svendeherbergernes regie. Men efter fremvæksten af den gifte, fastboende svendetype, omdannes de gamle svendebroderskaber under indtryk af de usikre tider til syge- og begravelseskasser. Hermed åbnes for svendenes indtog i ølhusene og de faglige ceremoniers afløsning af skandalepressens kommercielt baserede prototritualer.

At der er snæver sammenhæng mellem smudspressens skriftlige og værtshussnakkens mundtlige kommunikation hænger også sammen med, at København stadig i 1830'erne er et forvokset lokalsamfund med udbredt mundtlig tradition. Kommunikationsmidlerne er f.eks. ringe udviklet. Der afgår post til provinsen 2 gange ugentlig. Og det er et stort fremskridt, da der i år 1800 oprettes en optisk telegraf, som ved hjælp af klapper på høje stativer kan overføre et ord fra København til Slesvig på en halv time – hvis vejret ellers tillader det.

En stor del af *Raketten* består som nævnt af indsendte henvendelser fra publikum. Sproget er typisk overdrevent omstændigt og spækket med forbehold. Man »anmoder« forsigtigt om reaktion på denne og hin forbryderiske adfærd, man »anbefaler« eller »påskønner« denne eller hin ændring. Dette kan dels tages som udtryk for afsendernes uvanhed med offentliggørelsens situation, dels som markør af positionen som lægmand – modsat de forhadte autoriteter. Men afgørende i denne forbindelse er, at forespørgslerne i sidste ende er retoriske. De kræver intet svar, fordi de allerede gennem deres blotte formulering har besvaret sig selv. Klagernes dom er allerede faldet, den skal blot bekræftes gennem subkulturel delagtiggørelse. Således antager artiklerne karakter af en besværgelsens retorik, hvor problemernes benævnelse i sig selv er målet. Handlingsperspektivet er i konsekvens heraf underbetonet.

Stoffet er kun nødtørftigt redigeret: klagerne er sideordnede, og der sker ingen syntetisering eller korrellering. $\frac{2}{3}$ af de anklagede er navngivne eller pseudonyme enkeltpersoner, mens $\frac{1}{3}$ er myndigheder, institutioner osv. Personifikationen understøtter indtrykket af ikke-syntetiserende, rituel ophobning.

Via *Rakettens* skandalejournalistik får Københavns »tavse flertal« stemme. Skandalepressen har således en funktion i benævnelsen af truslerne, etableringen af en punktuelt offentlighed, som dog aldrig formulerer en sammenhængende kritik, der kunne være udgangspunkt for positiv (men strukturelt set reaktionær) formulering af bysmåborgerskabets klassebevidsthed. *Rakettens* kommercielle baggrund og primitive journalistik fastholder usikkerheden i niveauhøjde med det hverdagslige, det fastlåst identiske. Småborgerskabets simple læseevne rækker lige akkurat til rituelt at »gennumle« skandalerne, for individet selv eller som en stadig strøm af beklagelser i værtshussnakkens subkulturelle offentlighed.

Udvalgt litteratur

- Algreen-Ussing, Tage: *Om den simple Mands Læsning i København*. I *Dansk Ugeskrift*, nr. 158 og 159, 1835
- Baagøe, Kaj: *Magister J.C. Lindberg*. Gad 1958
- Baagøe, Kaj: *Vækkelse og kirkeliv i København og omegn i første halvdel af det 19. århundrede*. Gad 1960
- Bruun, Henry: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*. Gyldendal/Nordisk forlag 1977
- Jensen, Poul: *Presse, penge, politik 1839-48*. Gad 1971
- Jørgensen, Harald: *København fra boplads til storby*. Hirschsprung 1948
- Jørgensen, Harald: *Tidsskriftspressen i Danmark indtil 1848*. Berlingske 1961
- Jørgensen, Harald: *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848*. Munksgaard 1978
- Kirchhoff-Larsen, Christian: *Den Danske Presses Historie*. Munksgaard 1957-62
- Krovoza, Alfred: *Om den kapitalistiske produktionsmådes socialisationsindhold*. I Leithäuser og Heinz, red.: *Produktion, arbejde, socialisation*. Medusa 1977
- Larsen, Joakim: *Bidrag til Københavns offentlige Skolevæsens Historie*. København 1881
- Leppert-Fögen, Annette: *Den deklasserede klasse*. GMT 1976
- Markussen, Ingrid og Skovgaard-Petersen, Vagn: *Læseindlæring og læsebehov i Danmark ca. 1550-ca. 1850*. Dupl. u.å.
- Rubin, Marcus: *Frederik VI's Tid*. København 1895/1970
- Schivelbusch, Wolfgang: *Paradiset, smagen og fornuften*. Politisk Revys Forlag 1980
- Stender-Pedersen, Ole: *Kjøbenhavnsposten*. Odense Universitets forlag 1978